

“Onlar (mü’minler): Ey Rabbimiz, derler, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden gözler(imizin) bebeği olacak (sâlih insanlar) ihsan et. Bizi takva sahiplerine rehber kıl!”

(Furkan, 26/74)

H- EBEVEYN-EVLÂT İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

Bu konuyu, “Anne ve babanın uyması gerekli muâşeret esasları” ve “Çocukların uyması gerekli muâşeret esasları” olmak üzere iki ana başlık altında incelememiz icabetmektedir.

1. Anne ve Babanın Uyması Gerekli Âdâb

Oğlan olsun kız olsun, çocuklar anne ve babalarının göz aydınlığı ve gönül süruru; biricik ciğer pareleridir. Birini diğerinden ayırmak ve aşağılamak insanlık ilkesine aykırıdır. Çünkü ikisi de kendindedir ve kendi parçasıdır...

Elbette Allah’a ve ahiret gününe iman eden anne ve babalar, her bakımdan adaleti ve eşitliği tercih ederler, evlatları arasında ayırım gözetmezler. Bilhassa cahiliyye devrinde olduğu gibi, kız-erkek ayırımı yapmazlar; çocukları arasında erkek çocuklarını kız çocuklarına tercih etmezler. Kız çocuklarına tüketici gözüyle bakıp da üretken saydıkları erkek çocuklarını daha fazla sevmezler; tamamen birine yönelip de diğerini ihmal etmezler. Çünkü evlat arasında adalet aile nizamı ile ilgili önemli bir yere sahiptir.

Araplarda olduğu gibi bizim kültürümüzde de vardır; erkek evlat babasıyla birlikte çalışır, kazanır ve ona destek olur, yaşlandığımız zaman bize bakar... gibi faydacı yaklaşım, Allah’a güvenip dayanma, sadece O’na tevekkül etme ilkesine aykırıdır. Oysa “hasbiyallah, ve nı’me’l-vekil”; “Allah bana kafidir ve O ne güzel bir vekildir!” diyebilsek böylesi hatalara düşmeyiz elbet.

Rabbimizin bize emri de budur:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا. وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا.

“...Kim Allah'a karşı gelmekten sakınır, yasalarına riayet ederse, Allah da ona bir çıkış yolu gösterir ve hiç hesaba katmadığı bir yerden rızık verir. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine kâfidir. Muhakkak ki Allah, emrini yerine getirir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur!”¹

Bu ayetler eşinden boşanan kişilere, özellikle de kadına hitap etmektedir. Söylenmek istenen ise şudur:

Kadın olsun erkek olsun, kim bütün işlerinde ahlâkî ilkelere uyar, Allah'ın rızasına uygun olmasında hassasiyet gösterir ve yasalarını çiğnemezse, şartlar ne kadar kötü olursa olsun, Allah onu asla darda koymaz; işlerinin çıkmaza girmesine müsaade etmez; çözümsüzlükler sarmalına kapılmasını önler. Sözelimi eşinden boşanıp yuvası dağılması hâlinde bile kalbine genişlik, hayatına ferahlık lütfeder; elinden giden imkânlarla karşılık daha güzel imkânlar bahşedebilir! Belki de daha hayırlı yuva kurar. Erkek evladı olmayan veya hayırsız evlada sahip olanlar da öyle... Allah, bir kapıyı kaparsa daha başka kapılar açar! Zira O, “Müfettihal ebvab”dır.

Şu ayetler de, “Bize şefaate edecekler”, “Darda kalırsak bize yardım edecekler” diyen putperestler içindir. Ama Allah'dan başkasına bel bağlayan ve kendisine yarar sağlayacağını düşünerek O'nun dışında sığınak arayanlar için de son derece uyarıcı olduğu kanaatindeyiz:

قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مَنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّي أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِي قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ

“...De ki: “Peki öyleyse, Allah'tan başka taptığınız şeyleri hiç düşündünüz mü: Allah bana bir zarar vermek istese, onlar Allah'ın vermek istediği o zararı savabilirler mi? Veya Allah bana bir rahmet dilesse, onlar Allah'ın rahmetini tutup engelleyebilirler mi?” De ki: “Allah bana kâfidir; tevekkül edenler de sadece O'na dayanırlar.”²

Evet, evlat göz nuru, gönül sürurudur. Her zaman için anne ve babası için vazgeçilmezdir. Onlara güvenmek ve dayanmak da yanlış değildir. Yaşlandığımızda bize bakmakla da görevlendirilmişlerdir.

¹ Talak, 65/2, 3.

² Zümer, 39/38.

Ama asıl tevekkül Allah'a olmalıdır. O'ndan başkasına belbağlamak insanı hataya düşürür. O sebeple bizim hayırlı evlatlarımız olsa da hep şunu söylemeliyiz: *Allah bana kâfidir; zira O ne güzel mevla ve ne güzel bir vekildir!*

Cenab-ı Hakk'ın emri de öyle değil mi:

فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“...Öyleyse, namazı tam olarak kılın, zekâtı verin ve Allah'a sıkı sıkıya sarılın! O sizin Mevlânız'dır; hem de ne güzel Mevlâ ve ne güzel bir yardımcıdır!”³

Öyleyse hiçbir mü'min anne-baba gelecek kaygusuyla erkek çocuğuna daha fazla yönelip de kızını ikinci plana itmemelidir!

a. Çocuklar Arasında Adalet

Adalet, şeriat ve akl-ı selimin emri, kamu vicdanının tasvip ettiği bir fazilettir. Zıddı zulümdür; onu ne akl-ı selim ve şeriat emreder ne de kamu vicdanı tasvip eder.

Adalet, hakka saygı göstermek, hak sahibine hakkını vermek; her işte her şeyde ve herkes hakkında hakkı gerekli görüp elden geldiğince hakkaniyeti tam olarak yerine getirmeye çalışmaktır.

Adalet, her türlü sosyal ilişkilerin, aile ve cemiyet nizamının, beşer huzur ve emniyetinin temelidir. Adalet olmayan ailede, adaletin hakim olmadığı toplumda huzur ve selametten söz edilemez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Keriminde tekrar tekrar adaletten, yerine göre eşitlikten bahsetmiştir. Adil olanları sevdiğini, zalimleri ise asla sevmediğini açık açık söylemiştir. Mesela her Cuma hutbesinden sonra okunan şu ayette şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; aşırılığı, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar; düşünesiniz diye size öğüt verir.”⁴

“Muhakkak ki Allah, âdil davrananları sever.”⁵ “...İnsanlar adaleti hâkim kılsınlar diye elçilerimizle birlikte “Kitab”ı ve “Terazi”yi indir-

³ Hacc, 22/78.

⁴ Nahl, 16/90.

⁵ Nahl, 16/90.

dik! Ve de kendisinde çetin bir güç ve insanlar için pek çok faydalar bulunan "Demir"i indirdik."⁶

Adalet ve eşitlik birbirinden farklı kavramlardır. Çünkü her adalette, mutlaka eşitlik göz ardı edilmemiştir, ama her eşitlikte adalet söz konusu değildir.⁷ O sebeple bazı eşitlikler de adalet değil, zulüm dahi söz konusu olabilir!

Her anne ve baba, yaratılıştan gelen bir duygu ile çocuklarına ilgi duyar, onları sever ve şefkatle bağırına basar. Onların terbiyesi ile ilgili her külfete isteyerek katlanır. Büyüyüp beslenmeleri ve iyi bir insan olarak cemiyete katılmaları için ellerinden gelen gayreti asla esirgemez. Çoğu kez kendilerini helâk etme pahasına da olsa çocuğunun hayat ve sıhhatini muhafaza eder. Özellikle anne, bazan kendi ızdırâbını duymaz, yavrusunun ağlamasına kulak kesilir; kendi açlığını unuttur, onu doyurmaya çalışır. Âdeta çocuğunda kendisini yok eder. Her şeyini onda; ancak onunla beraber düşünür. Ona göre yavrusu olmadan hayat zındandır, yaşanmaz olur.

Bu nedenlerle olacak ki Allah Teâlâ:

أَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

*"Mal ve evlât dünya hayatının süsüdür..."*⁸ buyurmuş, anne ve babaya göre evlâdı ne güzel tasvir etmiştir!

Şayet evlât, sâlih ve iyi insanların yolunda yürüyenlerden ise Allah Teâlâ onu da göz bebeği olarak tavsif etmiş ve gerçek mü'minlerin isteklerinden bahisle:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُوَّةً أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِمَنْتَقِينَ إِمَامًا

*"Onlar ki, ey Rabbimiz, derler; bize seveceklerimizden ve nesillerimizden gözleri(mizin) bebeği olacak (sâlih) insanlar ihsan et, bizi takva sahiplerine imam yap."*⁹ meâlindeki duâlarını zikretmiştir.

⁶ Hadîd, 57/25: "Kitap," iman, ahlâk ve sosyal ilişkilerle ilgili eğitici bilgileri ve yasaları içeren, yanılmaz ilâhî bir hidayettir; doğru bilgiyi, hakikatleri içerir ve akla destek olur, ufukları açar.(Krş. Nur, 24/35) "Mîzan/Terazi" hakkaniyet, liyakat ve eşitliği esas alan, sosyal adalet ilkesini temsil eder. Siyasî, hukukî ve ahlâkî düzen, ancak onunla temin edilir. Zâten mülkün temelinde de o vardır. "Demir" ise, Kitab'ın ve terazinin söz dinlemediği yerde Kitab'ın ve adaletin gücünü temsil eder. Kitap ve terazinin ikamesi için gerektiğinde güç kullanmak şarttır. Bilgi, adalet ve güç, ancak üçü bir arada insanların mutluluk ve refaha götürür. Bkz. Şûrâ, 42/17.

⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, IV/514.

⁸ Kehf, 18/ 46.

⁹ Furkân, 25/74.

Bu ve benzeri daha birçok âyet-i kerîmeler açıkça gösteriyor ki, anne ve babalar, çocuklarına karşı fitraten bir sevgiye sahiptirler. Onlar; ancak sevgi sebebiyle çocuklarına bu kadar bağlı ve fedakârdırlar. Eğer sevgi olmasaydı neslin çoğalması ve insanlığın devamı da mümkün olamazdı. Şu hâlde anne ve baba, insanlığın devamı için elzem olan büyük bir hayat iksirine sahiptirler. Fakat bu sevginin dozajı çok iyi bir şekilde ayarlanmazsa çocuklardaki tezâhürü büyük felâketlere yol açabilir. Sevginin ifrat hâli, çocuğu şımartıp bayağılaştıracağı gibi; tefriti (sevgide zaafiyet) veya şefkati esirgemek de zararlıdır. Bu yüzden anne ve baba, bu duygularını daima çocuklarının hayrı açısından değerlendirerek sevgide itidali muhafaza etmeleri; ölçüyü asla kaçırmamaları ve çocukları arasında adilâne bir şekilde paylaştırmaları gerektiğini çok iyi bilmelidirler.

Ebeveyn, çocuklarına *ilgide*, *sevgide* ve *pay taksiminde* daima adil olmalıdır; tıpkı bizim onlardan kendimiz için beklediğimiz gibi. Bu üç konuda adaletsizlik, onlarda kıskançlık duygusunu uyandırabilir, Yusuf (as)’ın kardeşlerinde görüldüğü gibi düşmanca duygulara dahi götürebilir. Anne ve babaya karşı da saygısızlık ve isyana sebep olur.

Şunu da belirtmeliyiz ki, çocuklara *ilgide* ve *pay taksiminde* adalet ve eşitlik gözetilebilir, ama sevgide adalet pek mümkün gözükmemektedir.

Meşhur Numan b. Beşir hadisi birinci hususta güzel bir örnektir. Nakledildiğine göre Beşir’in annesi kocasından oğluna bir hurmalığı bağışlamasını istemiş, arzusu yerine gelince de Rasûlullah’ı buna şahit göstermesini istemişti.

Numan, hanımı ve çocuğuyla birlikte Rasûlullah’a (sav) geldiler ve maksatlarını anlattılar. Allah’ın Rasûlü Numan’a, “*Senin başka çocukların var mı?*” diye sordu, o da diğer hanımından da çocuklarının olduğunu söyledi. “*Peki o çocuklarına da böyle bir bağışta bulundun mu?*” diye sorunca, Numan: “*Hayır yâ Rasûlallah, onlara bir şey vermedim.*” dedi. Allah’ın Elçisi: “*Ben cevre (zulme) şahitlik etmem; git onlara da öyle bir bağışta bulun, sonra gel beni şahit tut!*” cevabını vermiştir.¹⁰

Bir başka hadisinde “*Çocuklarınız arasında adil olun!*”¹¹ buyurmuştur.

¹⁰ Müslim, İ’tikad, 14-16.

¹¹ Buhârî, Hibe, 12.

Müsavat ve adalet, infak, iaşe, ikram ve ihsanda olabilir; ancak sevgi gönül işi olup ihtiyar altına alınamayacağından dolayı sevgide adalet emredilmiştir denilemez. Bunun benzeri eşler arasında da söz konusudur. Cenab-ı Allah Nisa suresinde birden fazla eşle evli kocalar için şöyle demiştir:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

“Özen de göstererseniz, kadınlar arasında (mutlak) adalete güç yetiremezsiniz! Hiç olmazsa birisine tamamen meyledip de diğerini kocası var ya da yok arası bir durumda bırakmayın!”¹²

Bu ayet, surenin 3. Âyetindeki وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا cümlesindeki mutlak adalet ilkesini, insanın yapamayacağı cinsten bir teklif olduğu için, kayıt altına almış ve sınırlandırmıştır.

Evet, hanımlar arasında maddî ve fizikî ihtiyaçların eşit ve âdil bir biçimde karşılanması, yetkin her insanın elinde ve imkânı dahilindedir. Ancak gönül ilişkisi ve sevgide adalet ise, peygamberler de dâhil, hiçbir insanın elinde ve takati dâhilinde değildir.

Sevgi, ruhi bir hadisedir. İnsan iradesini zorlayabilir. O sebeple sevgide adalet mükellefiyet konusu değildir, denilebilir. İnsan ilmi ve ahlaki faziletlerinden dolayı çocuklarından birini veya bir kaçını daha fazla sevebilir. Ancak bu aşırı sevgisini yine de diğer çocuklarına hissettirmemelidir.¹³

Ebeveyn, yine de çocukları arasında sevgi ve şefkat tezahüründe adil olmaya çalışmalıdır. Birine fazla ilgi gösterirken diğerinden bunu esirgemesinin makul ve mantıklı bir izahı olamaz.

b. Acıma Duygusunu İhmal Etmemek

Merhamet (acıma duygusu) de anne ve babaya Allah (cc) tarafından verilmiş şerefli bir duygudur. Allah (Azze ve Celle) Rahman Rahim'dir. Çocukların büyütülüp beslenmesinde sevgiden daha etkilidir.

¹² Nisa, 4/129.

¹³ Bu bahis işlenirken Ali Himmet Berki'nin, Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan *Evlat Arasında Adalet* başlıklı makalesinden yararlanılmış ve yer yer alıntılar yapılmıştır. (Bkz. Ahmet Coşkun, *İktibaslar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 263)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtları insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun! Zira onun üzerinde, kaba ve sert mizaçlı melekler görevlendirilmiştir! Onlar, kendilerine emrettiği konularda Allah’a asla isyan etmezler; emrolundukları şeyi de mutlaka yaparlar!”¹⁴

Anne ve babanın öncelikli görevi, Yüce Allah’ın bu emrine kulak vermek olmalıdır. Zira hiç bir anne ve baba evladının böylesine çılgın bir ateşte yanmasına dayanamaz! Çünkü merhamet ebeveynde, özellikle de annede ifrat derecesinde ve hiç bir zaman terk edemeyeceği bir niteliktir.

Denilmiştir ki: “Allah’ın en güzel isimlerinden öyle bir ismi var ki, eğer o olmasın, hepimiz helak oluruz; zayi oluruz ve dünyadaki hayatımız kötü bir biçimde sona ereceği gibi, ahiretteki hayatımız da tamamen hüsrana olur. O öyle bir isim ki, Kur’an’ın, bir suresi hariç, bütün sureleri onsuz başlamamaktadır. O “er-Rahman er-Rahim”dir. Allah Teâlâ bu ismin manasını sana hissettirmek için dünyada onu “Anne” kelimesiyle somutlaştırmıştır. Yüce Allah rahmeti yarattığı zaman 100 cüz olarak var etti. Sonra ondan sadece tek bir cüzü yer-yüzüne indirdi ve 99 cüzü de kıyamete kadar yanında alıkoydu. Allah Teâlâ kıyamet gününde bu 99 cüze bu bir rahmeti de katıp sonra da halka yaydığı zaman cennetin ne demek olduğunu anlayacaksın. Daha önce sen, hiç düşündün mü, bu 99 rahmet nedir? Veya dünyadaki bu bir rahmet nedir? Eğer sen bu rahmetleri düşünmek istersen Allah’ın senin için somutlaştırmış olduğu; hatta Aziz ve Celil Allah’ın sana rahmetini tanımak istersen o örnek rahmete bak! O rahmetin ne olduğunu Nebi (sav), yakıcı güneş altında yürüyen ve aynı zamanda kucağında taşıdığı bebeğini güneşten de korumaya çalışan anneyi gördüğü zaman sana söylemişti. Nebi (sav) o zaman ashabına şöyle demişti: “Şu anneyi görüyor musunuz? Bu anne hiç çocuğunu ateşe atıp da yakar mı?” Sahabe, “Hayır, ya Rasûlallah...” dediler. Bilirsiniz ki, “Allah size, şu annenin bebeğine karşı merhametinden daha fazla merhametlidir!”¹⁵ buyurdu. Nebi (sav) sanki sana şöyle demek istiyordu: Dünyada rahmetin somut örneği annedir. Eğer sen rahmetin ne olduğunu bilmek istiyorsan annene bak! Eğer sen 99

¹⁴ Tahrim, 66/6.

¹⁵ Buhârî, Edeb, 18

rahmeti tahayyül etmek istersen annenin seni doğurduğu günden beri sana davranışlarına dikkat et!”¹⁶

Acımanın, merhametin olmadığı yerde kin, nefret ve katı kalplilik mevcut olur ki, özellikle çocukların eğitiminde menfî neticelerin en başta gelen etkenlerindedir. Allah Teâlâ'nın Rasûlüne:

فَمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

“Sen, Allah tarafından bir rahmet sebebiyledir ki, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın onlar etrafından herhâlde dağılıp gitmişlerdi bile...”¹⁷ şeklindeki hitâbı katı kalplilik ve acımasızlığın menfi neticesini beyan etmektedir.

Her anne ve babanın, çocuklarına karşı merhametli davranmaları, Hz. Peygamber'in birçok hadisinde tavsiye ettiği¹⁸ bir konu olduğu gibi Allah Teâlâ da yavrularına acıyarak onları cehennem ateşinden korumalarını mü'minlere emretmiştir.¹⁹ Her anne ve babanın bu emir ve tavsiyelere riayet edip çocuklarına karşı sevgi ve merhamet konusunda gereken ihtimâmı göstermeleri aynı zamanda insanî bir vecibedir de. Bu duygulardan uzak olmak bir anlamda insanlıktan uzak olmak demektir. Çünkü özellikle kendi yavrularına acıma duygusu hayvanlarda bile mevcuttur. Hâl böyle olunca insanlarda yokluğu nasıl düşünülebilir?

Sevgide olduğu gibi acımada da orta yolu gözetmek, ifrat ve tefrite kaçmamak gerekir. Kısacası, merhametten maraz türetmemeli.

c. Kız-Erkek Ayrımı Yapmamak

Yukarıda da belirtmiştik, adâlet, İslam'ın temel prensiplerinden birisidir. Özellikle anne ve babalar için en kutsal bir duygudur. Kendi öz yavruları arasında, her konuda olduğu gibi sevgi ve merhamette

¹⁶ Amr Halid, *Cennet Evlerimizde*, s. 130.

¹⁷ Âl-i İmran, 3/159.

¹⁸ Bu hadis-i şeriflerden birkaç tanesinin meâli şöyledir: “Büyüğümüzü saymayan, küçüğümüze acımayan bizden değildir.” (Ebû Dâvûd, Edeb, 66, 4943. H., V/232, 33)

“Yanında çocuğu olduğu halde bir adam Rasûlullah'ın yanına gelmişti. Adam, çocuğunu seviyor, okşuyor ve bağına basıyordu. Bunu gören Hz. Peygamber, ‘Ona acıyor musun?’ buyurdu. O ‘Evet’ dedi. Bu cevap üzerine Allah'ın Rasûlü: ‘Bu acıman sebebiyle Allah sana daha fazla merhamet eder’ buyurdu.” (Buhârî, Edeb, 18, VII/75).

“Âişe (Ra.)'nın naklettiğine göre bir a'râbî, Nebî (sav)'in yanına geldi ve: ‘Siz çocukları öpüyor musunuz? Biz hiç öpmeyiz.’ dedi. Bunun üzerine Nebî (sav): ‘Allah senin kalbinden rahmeti söküüp almışsa ben ne yapabilirim ki...’ buyurdu.” (Buhârî, a.g.e., 18, VII/75; İbn Mâce, Edeb, 3, 3665. H., II/1209).

¹⁹ Tahrir, 66/6.

kız-erkek ayrımı yapmamaları gerekir. Birisine sadece kız olduğu için haksızlık etmek aklen câiz olmadığı gibi dinen de aslâ caiz değildir; hatta vahşettir. Bu şekildeki düşünce ve davranış Allah Teâlâ'nın:

... إغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ...

“Ey iman edenler! (...) Eşit davranınız! Böylesi takvaya daha uygundur...”²⁰ emr-i ilâhîsinin özüne aykırı düşer. Rasûlullah'ın tavsiye ve tatbikâtına aslâ uymaz...

Allah Teâlâ şöyle söylüyor:

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِئَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah'ındır. O, dilediği şeyi yaratır; dilediğine kız, dilediğine de erkek çocukları bahşeder yahut erkekli ve kızlı olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır bırakır. Kuşkusuz O, her şeyi bilir, her şeye kadirdir.”²¹

Ayette, doğacak çocuğun cinsiyeti ile ilgili bütün alternatifler belirtilmiş ve hepsinin tayininin de Allah'a ait olduğu açıklanmıştır. Kız ya da erkek doğurmak, asla ne kadının ne de erkeğin kimlik ya da kişiliğinin harcıdır! Dilemek ve yaratmak Allah'a mahsustur. Kızı da oğlanı da yaratan Allah'tır ve hepsi de O'nun koyduğu doğal yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Yaratılanın cinsiyeti konusunda, Allah'tan başka hiç kimsenin; dolayısıyla anne ve babaların iradeye bağlı hiç bir etkisinin olmadığı ayette açıktır. Çocuğun kız olarak yaratılması sebebiyle ne anneyi ne de doğan kız çocuğunu hakir görmenin mantık; hatta insanlık dışı bir davranış olduğu anlatılmıştı.

Allah Teâlâ bu tavrın “Câhiliyye devri”ne²² ait bir âdet ve inanç olarak Kur'ân'da şöyle bahis konusu etmiştir:

²⁰ Maide, 5/8.

²¹ Şûrâ, 42/ 49.

²² İlahi kitapların terk edildiği, aklın ve basiretin tamamen körelendiği; hukukun çiğnenip hürriyetlerin baskı altına alındığı, insan haysiyetinin yerle edildiği; Âdemoğlunun kendi özüne aykırı olarak, etnik ve biyolojik farklılıklarını gündeme getirerek hemcinslerini tasnife tabi tuttuğu; renk, ırk ve cinsiyet farklılıklarını ön plana çıkartarak insanı aşağıladığı, güç kullanılarak bir kısım insanlar hak etmedikleri halde yüceltilirken bir kısmının da köleleştirildiği döneme “Cahiliyye Dönemi” veya “Cahiliyye Devri” diyoruz. Bu dönem, genel tarihte “Karanlık” vasfıyla “Orta Çağ”, İslam tarihinde ise “Cahiliye” dönemi olarak adlandırılır. Nitekim bu karanlık çağ, İslam dünyası için Hz. Muhammed'in (sav) M.S. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretiyle sona ermiş ve İslâm güneşinin Mekke topraklarını aşip tüm dünyaya yayılma eğilimine girmesiyle birlikte tarihte “Yeni Çağ” başlamıştır.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ أَيُّسُّكُهُ
عَلَىٰ هُونٍ أُمَّ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَّا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

“Oysa onlardan birisine bir kız çocuğunun doğduğu müjdesi verildiğinde yüzü simsiyah kesilir ve son derece öfkelenmiştir! Verilen müjdenin utancıyla toplumdan köşe bucak kaçar ve düşünür: ‘Acaba onu ne yapsa; alçaklık edip tutsa mı, yoksa diri diri toprağa gömüp ondan bir an önce kurtulsa mı?’ Bak şunlara! Ne kötü hüküm veriyorlar!”²³

Evet, Yüce Rabbimiz de öyle söylüyor: “Bak şunlara! Ne kötü hüküm veriyorlar” ne kadar vahşice davranıyorlar!

Gerek cahiliye döneminde tatbik edilen şekliyle olsun, gerekse zamanımızda, bazı bölge ve ailelerdeki şekliyle olsun; kız çocuğunu istememek ve hakir görmek İslam ve insanlığın asla hoş görmeyeceği ilkel bir davranıştır. Yüce dinimiz İslam, getirmiş olduğu yeni nizamla Müslümanlar arasından bu menfur âdeti kaldırmakla kalmamış, Müslüman olmadan önce kızını diri diri toprağa gömmeye cesaret(!) ve cahilliğine sahip olan Ömer ve benzerlerini: “Hakkımızda âyet nâzil olur korkusuyla, Rasûlullah hayatta iken kadınlarımıza aslâ sesimizi çıkartamıyorduk”²⁴ dedirtecek kadar te’cip ve terbiye etmiş; her konuda ‘Ömer’in adaleti’ sözünü cihana yayacak kadar âdil kılmıştır.

Fakat ne hikmetse, bunca âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere rağmen, zamanımızda hâlâ kız-erkek ayırımını Müslümanlar arasında az da olsa görme talihsizliğinden kurtulmuş değiliz. Gerçi toprağa bağlı toplumlarda erkek çocuklarının aileye katkıları ve savunmadaki üstünlükleri bu tip ayırımın gerekçesi olarak söylene de, yine de evlat evlattır; evlatlar arasında böyle bir ayırımın mazereti olmaz.

Kız çocuğunun diri diri toprağa gömüldüğü bir devirde; adeta döneme ve topluma kafa tutarcasına dört kız çocuğunu (Ümmü Gülsüm, Rukiye, Zeynep ve Fâtıma) yetiştirip evlendiren Hz. Peygamber’in: “İki kız büyüüp terbiye eden kimse ile ben, kıyâmet gününde şöyleyiz” diyerek mübârek iki parmağını birleştiren²⁵ müjdeleri, maalesef bizleri bu iğrenç düşünceden tamamen vazgeçirmemiştir! Çünkü aynen olmasa bile, cahiliye devrinde olduğu gibi, kız çocuğunun doğum müjdesi, oğlan çocuğunun verdiği sevinci bize vermi-

²³ Nahl, 16/ 58, 59.

²⁴ Buhârî, Nikâh, 79, VI/145, 146. Bkz. Tecrid-i Sarîh, Trc. XI/350.

²⁵ Buhârî, Edeb, 18, VII/75; İbn Mâce, es-Sünen, 3, 3670, H., I/1210.

yor. Erkek çocuklarına duyulduğu kadar kız çocuklarına sevgi duyulmuyor. Onlarla övünülüyor.

Bunların hepsi, İslam'a rağmen taşımış olduğumuz batıl inanç ve duyguların acı bir neticesidir. Müslümana yakışması mümkün olmayan bu acı gerçekten kurtulmak ancak; her anne ve babanın özellikle bu konuda İslamî şuurla davranıp çocukları arasında, hiçbir konuda adâletsizliğe düşmemesi; hepsine sevgi, şefkat, acıma ve ih-san gibi konularda eşit davranmaları bu yersiz duygu ve inançları yok edebilir ve etmelidir de.

d. Çocukların Terbiyesini Güzel Yapmak

Terbiye, “RBB” kökünden olup “tef’îl” ölçüsünde mastardır. Rabb, malik, kendisine itaat edilen bey ve ıslah edici/muslih anlamlarına gelmektedir. Terbiye, bu manaların üçüncüsünden alınmıştır. Eğitime, yetiştirme, geliştirip kemale erdirmeye demektir.

İstılahta ise, ruhî, bedenî, aklî, ahlakî, edebî, sıhhî vb. muhtelif yönlerden edebli, seviyeli, düzgün bir Müslümanı yetiştirme sanatıdır.

Bu iş, aynen bir çiftçinin, ekinin daha gür ve verimli olabilmesi için tarlasındaki dikenleri, yabancı otları ayıklayıp zamanında ve gerekli olan tüm bakım ve ıslah çalışmalarını yapmasına benzer.

Eğitmciler tarafından terbiyenin pek çok tarifi yapılmış olup onlardan birkaçı şöyledir:

1- Terbiye: “Abdi, vazife-i diniyye ve dünyeviyyesini bihakkın ifâ edebilecek bir hâle isâl eylemektir.”²⁶

2- Alman pedagogu Denzel: “Terbiye; fikir, ahlâk ve beden melekelerinin gelişmesine yardım eden bir eğitimidir.”²⁷

3- Herbert Spenser: “Terbiye, insanı mükemmel bir hayata hazırlayan adam yetiştirme san’atıdır.”²⁸

4- Emmanuel Kant: “Terbiye, insanın yaratılışının icap ettirdiği mükemmeliyetin gelişmesine yardım eden bir etkidir.”²⁹

Bu ve benzeri daha birçok tarifler açıkça gösteriyor ki, terbiye, insanın doğuştan sahip olduğu melekeleri güzel bir şekilde açığa çıkartmak, kabiliyeti ölçüsünce çocuk yaştan itibaren verilecek kültür ile ruha ve bedene müsâit olduğu güzellik ve olgunluğu kazandırmak

²⁶ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak, 1248, II/2.

²⁷ Bkz. Ali Kayıkçı, *Kan Pıhtısı*, II/300.

²⁸ A.g.e., a.y.

²⁹ Bkz. Ali Kayıkçı, *Kan Pıhtısı*, II/300.

suretiyle dünya ve ahiret saâdetini temin etmesinde yardımcı olmak mânâsına gelmektedir.

Önemi

Rasûlullah (sav): “Her doğan İslam fıtratı üzere doğar” hadis-i şeriflerinin devamında: “Eğer anne ve babası Müslümansa çocuğunu Müslüman, Yahudî veya Hıristiyansa Yahudî veya Hıristiyan yapar”³⁰ buyurmuş, çocukların geleceği bakımından ebeveynin etkisinin niceliğini dile getirmiştir. Ayrıca her anne ve babanın İslam nazarında hamîleri olarak çocuklarına karşı mes’ul durumda oldukları da muhakkaktır.³¹ Zira Allah Teâlâ Tahrîm sûresinde anne ve babaya hitapla şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtları insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun! Zira onun üzerinde, kaba ve sert mizaçlı melekler görevlendirilmişlerdir! Onlar, kendilerine emrettiği konularda Allah’a asla isyan etmezler; emrolundukları şeyi de mutlaka yaparlar!”³²

“Ey iman edenler!” Bu hitap geneldir; yükümlülük ve sorumluluk çağına girmiş kadın, erkek bütün mü’minleri kapsamaktadır. Burada hem aile reisi konumunda olan kocalara hem de mükellef olan aile fertlerinin hepsine hitap edildiği söylenebilir. Herkes, öncelikle kendisini, ikincil olarak aile fertlerini ve sorumluluğunu yüklenmiş olduğu kimseleri cehennem ateşine karşı korumak zorundadır.³³

Sahabeden biri sordu: Ya Rasûlallah, hadi diyelim ki biz kendimizi ateşten koruduk; aile fertlerimizi nasıl koruyabiliriz? Rasûlullah’ın cevabı şu oldu: Siz Allah’ın emirlerine uyarken onlara da Allah’ın emirlerine uymalarını emredersiniz, yasaklarından kaçınırken onlara da Allah’ın nehyettiği şeylerden kaçınmalarını söylersiniz. Onlara Allah’ın emirlerini uygularsınız, onların da uygulamalarını emredersiniz ve bu konularda onlara yardım edersiniz. Günah işleyeceklerini hissettiğinizde onları uyarır ve ondan nehyedersiniz. Böylece onları da ateşten korumuş olursunuz.³⁴

³⁰ Ebû Dâvûd, Sünneh, 18, 4714. H., V/86.

³¹ Buhârî, a.g.e., K. Cum’a, 11 I/215.

³² Tahrîm, 66/6.

³³ Bkz. Bakara, 2/24; Âl-i İmran, 3/131.

³⁴ Tahrîm, 66/6. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, ilgili âyet.

Abdullah İbn Ömer (ra)'dan nakledilmiştir: “*Hepiniz çobansınız, güttüklerinizden mesulsünüz! İmam/lider çobandır yönettiklerinden mesuldür. Kadın kocasının evinde çobandır, güttüklerinden sorumludur.*”³⁵

Mesela; “*Ehline namaz kılmalarını emret ve bu hususta son derece sabırlı ol!*”³⁶ âyeti bu hususta ne yapılacağı konusunda bir örnektir.

Rasûlullah (sav) de şöyle buyurmuştur: “*Çocuklarınıza yedi yaşına bastığında namaz kılmalarını söyleyiniz, on yaşına geldiği halde hala kılmıyorsa onları cezalandırınız.*”³⁷

Başta peygamberler olmak üzere her aile reisinin önemli görevlerinden biri, önce hanımı ve çocuklarını; daha sonra, sorumlu olduğu kişileri namaza teşvik edip alıştırmaktır. Tabiidir ki alışkanlıkları kazanmak ya da kazandırmak kolay değildir; bu, önce olgun bir şahsiyet sahibi olmayı³⁸, sonra bilgi, beceri ve doğru bir yöntemi³⁹, daha sonra da sabır ve en güzel yaklaşımı gerektiren bir husustur.⁴⁰ Ebeveyn hem kendisi namazında kararlı olacak hem de sorumlu olduğu kişileri davette azmi ve yapıcı; sevdirci ve kolaylaştırıcı bir lisanı asla terk etmeyecek; kendisinin yapmadığı bir şeyi başkasına tavsiye etmek, elbette bir eğitimcinin almayı arzu ettiği neticeyi olmsuz yönden etkileyecektir.⁴¹ Bu işte, Rasûlullah'ın (sav) da buyurduğu gibi, “*Kolaylaştırıp zorlaştırmamak, sevdiren nefret ettirmemek*”⁴² esastır.

Anlaşıyor ki mü'minler, “Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerden uzaklaşmak suretiyle”⁴³ kendi nefislerini, Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına itaat edip isyan etmemelerini öğütlemek sûretiyle de⁴⁴ çocuklarını, ailelerini ve emirleri altında olan herkesi cehennem ateşinden korumaları mü'minlere emredilmiştir.

Ayrıca:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ . قُمْ فَأَنْذِرْ . وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ . وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ . وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ .

³⁵ Buhârî, Tefsir, Cuma, 62/11; Müslim, İmaret, 20.

³⁶ Tâhâ, 20/132.

³⁷ Ebû Dâvûd, Salat, 26; Tirmizî, Mevakit, 182.

³⁸ Lokman, 31/13-19.

³⁹ Nahl, 16/125.

⁴⁰ Taha, 20/132.

⁴¹ Bkz. Bakara, 2/44; Saf, 61/2.

⁴² Müslim, Cihad, 1732.

⁴³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXX/46.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsir*, VI/391.

“Ey örtüye bürünen! Kalk da inzar et! İlân et Rabb’inin en büyük olduğunu! Elbiseini temizle! Pislikten de uzak dur!”⁴⁵ âyeti ile de, Allah Teâlâ, “Ehlini, vaaz-u nasihat ile her türlü hata ve kötülüklerden temizlemesini”⁴⁶ Rasûlullah’ın şahsında tüm mü’minlere emretmiştir. Çünkü Kur’an’da elbise, kişiye en yakın olan kimse anlamında da kullanılmıştır: “Hanımlarınız sizin elbiseniz, siz de onların elbiseleri mesâbesindediniz...”⁴⁷ âyetinde bu mana açıktır.

“O hâlde sana yakın olanlardan başla ve eşin Hatice, kızların Rukiye ve Zeyneb, yanındaki amcanın oğlu Ali, azatlın Zeyd b. Harise ve en samimi dostun Ebû Bekir’e hakkı tebliğ et.” denilmiş de olabilir. Çünkü Hz. Muhammed, zaten çevresinde, içi ve dışı tertemiz olarak tanınmış pâk bir insan idi.

Bu âyet-i kerimelerde açıkça ifade edildiği gibi anne ve babanın, “İyiliği emretmek, kötülüklerden men’etmek ve bilmediklerini öğretmek”⁴⁸ suretiyle çocuklarını terbiye etmeleri, onların en önemli vazifeleridir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuşlardır ki: “Bir babanın evladına bırakacağı en güzel miras ona vereceği en güzel terbiyedir.”⁴⁹

Terbiye kavramı, eğitim ve öğretimin ikisini de kapsar. Hiç şüphe yok ki, öğretim olmadan eğitimin, eğitim olmadan da öğretimin beklenen terbiyeyi kazandırması mümkün değildir. Her ikisi de insana lâayık olduğu mükemmelliği veren iç içe iki unsurdur. Bunları birbirinden ayrı olarak düşünmenin istenilen başarıya ulaştıramayacağı konusunda Herbert Spenser şöyle demektedir: “Eğitim (terbiye), karakter teşekkülünden ibâret olmakla beraber; aynı zamanda öz olarak öğretim demektir. Eğitim vermeyen hiçbir öğretimi nasıl kabul etmiyorsam, öğretimsiz bir eğitimi de kat’iyen aklım almıyor”⁵⁰ Bunlardan birisi olmadan diğersinin yeterli olamayacağı muhakkaktır.

İslam’da da eğitimin öğretimle beraber olması gerektiği, konu ile ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler incelendiği zaman açıkça anlaşılmaktadır. “Çocuğa yedi yaşına gelince namaz kılmasını öğretiniz. Eğer kılmasa on yaşından itibaren dövünüz. (Erkek-Kız) yatak-

⁴⁵ Müddessir, 74/1-4.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX/64; Bursavî, *Rûhu’l-Beyâ*, X/235.

⁴⁷ Bakara, 2/187.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII/5122, 23.

⁴⁹ Tirmizî, *Birr*, 33.

⁵⁰ Doç. Dr. İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 27.

larını da ayırın.”⁵¹ buyuran Rasûlullah, eğitimle öğretimi bir arada zikretmiş olması ve birçok müfessir gibi İbn Kesîr’in de, “*Ehlinizi ateşten koruyunuz*”⁵² âyetini, “Terbiye etmek, iyi ve güzeli öğretmek suretiyle” anlamında tefsir etmiş olması bu kanaati vurgulamaktadır.⁵³ Unutulmamalı ki cehennem ateşi dövmekten daha çok can yakar.

Eğitim ve öğretimin anne ve babaya düşen şekline gelince: Şüphesiz her konuda olduğu gibi bu konuda da, Kur’an-ı Kerim’de dağınık halde de olsa pek çok âyet-i kerîme vardır. Bunların en derli toplu ve tipik örneği ise Lokman (as)’ın oğluna nasihatleridir. Burada, Allah Teâlâ terbiyenin nasıl olması gerektiğini hikâye yoluyla bizlere ta’lim etmektedir.

Rivâyet edildiğine göre, Lokman (as)’ın oğlu, (adı Sârân olup) on yedi yaşında ve mü’min değildi. Kendisine verilen bu öğütler neticesinde küfründen vazgeçerek İslam’a girmiştir.⁵⁴

Lokman (as)’ın oğluna yapmış olduğu nasihat, Kur’ân’da şu şekilde anlatılmaktadır:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

“*Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle demişti: Oğulcuğum, Allah’a şirk koşma! Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür.*”⁵⁵

يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَأَيْتَ إِن تَكَنَّ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

“*Oğulcuğum, hakikat yaptığın (iyilik ve kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa; hatta kayanın kovuğunda veya göklerde yahut da yerin dibinde gizlenmiş dahi olsa Allah onu getirir. (meydana çıkartır ve hesabını sorar.)*”

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“*Oğulcağızım, namazını dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten de vazgeçirmeye çalış. Bu emir ve nehy sebebiyle sana isabet edecek bela-*

⁵¹ Ebû Dâvûd, Salat, 25, 494, 95, H., I/334.

⁵² Tahrîm, 66/6.

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV/391.

⁵⁴ Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel ala'l-Celâleyn*, III/403; Ahmed es-Sâvî, *es-Sâvî ala'l-Celâleyn*, III/211.

⁵⁵ Lokman, 31/13.

lara da sabret. Çünkü bunlar kat'î suretle emredilen/ne pahasına olursa olsun, mutlaka yapılması gereken işlerdendir.”⁵⁶

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“İnsanlardan kibirlenerek yüz çevirme. Yeryüzünde şumarık yürüme. Zira Allah (cc) kibirlenen ve övünen hiç kimseyi sevmez”⁵⁷

وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Yürüyüşünde mu'tedil ol. Sesini alçalt. Zira seslerin en çirkini şüphesiz eşeklerin sesidir.”⁵⁸

Evet! Bunlar şânı yüce olan Allah'ın, hakim olan Lokman (as)'dan insanların örnek edinip uymaları için hikâye ettiği önemli nasihatlarıdır.⁵⁹

Dikkat edilecek olursa, önem sırasına göre verilen bu öğütler, aynı zamanda çocuğun yaş durumuna göre de bir tedricilik arz etmektedir. Çünkü çocuğun öğretimine ilk konuşmaya başladığı zamandan itibaren başlanır, anlayabileceği ifade ve şekillerle tedrici bir surette devam edilir. Ki, Rasûlullah (sav): “İlk konuşmaya başlayan bir çocuğa; ‘La ilahe illallah’ öğretilirse onun geleceğinden korkulmaz.”⁶⁰ buyurmuş, öncelikle Allah'ın varlığı, birliği, eşi ve ortağı olmadığını öğretmekle işe başlanması gerektiğini tavsiye etmiştir.

Ayrıca İbn Şuayb'ın dediğine göre: “Abdulluttalip oğullarından bir çocuk konuşmaya başlayınca, Hz. Peygamber ona şu âyeti yedi kere okutarak ta'lim ederdi:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وِليٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبَّرَهُ
تَكْبِيرًا

“Ve ‘Çocuk edinmeyen, hükümranlığında ortağı bulunmayan, zafiyeti olmadığı için velî ve vasisi bulunmayan Allah'a hamdolsun.’ de ve O'nun ululuğunu içtenlikle, bütün benliğinde hissederek zikret.”⁶¹ Bir rivayette de Rasûlullah'ın aynı konu üzerinde durduğu zâhirdir.

⁵⁶ Lokman, 31/17.

⁵⁷ Lokman, 31/18.

⁵⁸ Lokman, 31/19.

⁵⁹ İbn Kesir, *Tefsir*, III/445.

⁶⁰ Tuhfetu'l-Ahvezi, Tirmizî Şerhi, IV/53.

⁶¹ İsra, 17/111; Bakınız: İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 100.

Buraya kadar kaydetmiş olduğumuz âyet-i kerîmelerde görüldüğü gibi Lokman (as) da aynını yapmış; oğluna ilk önce Allah'ın varlığını, birliğini, şeriki ve benzeri olmadığını ta'lim etmiş; Allah'a ortak koşmanın büyük bir haksızlık olduğunu telkin etmiştir. Sonra da Allah Teâlâ'nın, nerede ve ne zaman olursa olsun, her şeyi gördüğü ve bildiği; dolayısıyla her an kendisiyle beraber olduğu, gözünden hiç bir şeyin saklanamayacağı bilgi ve bilinci aşılarmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber kötülüğü: "*Vicdânını sızlatan ve başkalarının muttali' olmasını istemediğın şeydir*"⁶² şeklinde tarif ederken ahlâkî eğitime dikkatleri çekmektedir. Çünkü başkalarının görmesi, ya utanç verici olması nedeniyle yahut da ceza korkusuyla istenilmeyeceğine göre; çocuğa bu sıralarda, yapılacak şey ne kadar gizli olursa olsun mutlaka Allah Teâlâ tarafından görülüp bilineceğini tenbih etmek ve bu yolla kötülüklerden sakındırmak; yapılacak ahlâkî eğitimin başında geleceği yine âyet-i kerîme ile beyan edilmektedir.

"Çocukta temyiz alâmetleri görülmeye başlayınca onun iyi gözlemlenmesi gerekir" diyen Gazâlî: "*Bunun ilk işâreti de hayâ duygularının belirtisidir. O, ne vakit utanarak bazı şeyleri terkederse, bu durum, akıl nûrunun onda belirlediğini gösterir; böylece bazı şeyleri güzel, bazılarını da çirkin görür...*"⁶³ der ki, bu iyiyi kötüden ayırma çağı olan çocukluktan kurtulma çağıdır. Aşağı-yukarı çocuk yedi yaş civarındadır. Bu yaş, namazın öğretilmesi gereken yaş olarak zikredilir. On yaşına gelince de itaatsizliği sebebiyle hafifçe dövülmesi (ceza ile tehdit edilmesi) yine Rasûlullah (sav) tarafından tavsiye edilmiştir.⁶⁴

Lokman (as) da ahlâkî eğitiminden sonra, namaz kılmasını dolayısıyla kendisini kemâle erdirmesini⁶⁵ oğluna tavsiye etmektedir. Çünkü namaz, ibadetler içerisinde insanı "*En büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar, her türlü fenalıklardan alıkoyan*"⁶⁶ ve şahsiyeti olgunlaştıran bir ibadettir. Nefsini kemale erdirdikten sonra "*Başkalarını kemâle erdirmesi*"⁶⁷ iyiliği emredip kötülüklerden sakındırması, kibir ve övünme gibi ahlâkî zafiyetlerden kaçınması gerektiği daha sonra gelen ahlâkî tavsiyeler içinde zikredilmiştir.

Hiç şüphe yok ki, çocuğun yaşına göre yapılacak olan bu telkinlerin sıra ve dozajı ne kadar önemli ise, eğitici durumunda olan anne

⁶² Müslim, Birr ve Sıla, 5, 2553/14, 15. H., IV/1980.

⁶³ İbrahim Canan, a.g.e., s. 101. Bkz. İhyâ, III/72.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Salat, 25, 494, 95. H., I/334.

⁶⁵ Ebû's-Suud, el-İrşâd, VII/71.

⁶⁶ Ankebût, 29/45.

⁶⁷ Ebû's-Suud, el-İrşâd, VII/71.

ve babanın yaklaşımı; konuşma tarz ve davranışları da o derece önemlidir. Özellikle iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırırken Lokman (as)'ın yaptığı gibi kalbi yumuşatıcı ve şefkât ifade eden sözlerle telkinde bulunmak gerektiğini İbrahim (as)'de de görmekteyiz. O da aynı letâfet ve şefkatle: “Oğulcuğum, seni rüyamda boğazlıyor görüyorum ne dersin?” şeklinde hakkı tebliğ etmiş; “*Babacığım emrolunduğun şeyi yap; inşallah beni sabredenler bulursun*”⁶⁸ cevabını almıştı.

Kötülüklerden de sakındırıp men ederken, onları bir temsille ne kadar kötü, yakışsız; hatta çirkin bir şey olduğunu bariz bir biçimde ve gerekirse misallerle gösterip, o şekilde yasaklamak gerektiğini de şu ayetten anlamak mümkündür:

إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Hiç şüphesiz, seslerin en çirkinini elbetteki eşeğin sesidir!”⁶⁹ Bu demektir ki, yüksek sesle konuşmak iyi değildir. Zira hem bağırarak konuşmak çirkindir hem de çevredekileri rahatsız eder. Ama illa da ben yüksek sesle konuşacağım, dersin, bilesin ki sesin ancak eşeklerin sesine benzer!

Çocuklara daima yumuşak ve tatlılıkla muamele etmek gerekir. Sık sık cezalandırma yoluna gitmek yerine, bazı hatalarını görmezlikten gelirken; bir kısmını da cezayı gerektirdiğini ifade ettikten sonra affetmek, Allah Teâlâ tarafından da bizlere tavsiye edilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar çıkabilir; onlardan sakının!”⁷⁰ Bununla beraber onları affeder, hoş görür ve kusurlarını bağışlarsanız, muhakkak ki Allah da çok bağış-

⁶⁸ Saffât, 37/102.

⁶⁹ Lokman, 31/19.

⁷⁰ Çünkü mal ve evlât, asıl itibarıyla insan için bir imtihan vasıtasıdır; (Teğabün, 64/15) her insan, sürekli olarak birbiriyle denenmekte ve ilişkileri değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bazen muttakî bir hanımın facir kocası ya da muttakî bir kocanın facir karısı, eşini Allah yolundan engellemeye çalışıyor olabilir. Bazen de -düşmanlık nedeniyle olmasa da- yersiz korkuları sebebiyle hanımı ya da kocası, iyilik namına eşinin Allah'ın emrini yerine getirmesine mani olmak ister; sözgelimi, eşini ve onun geleceğini düşündüğünü söyleyerek, malını sadaka olarak vermekten, yakınlarını görüp gözetmekten, malıyla, canıyla Allah yolunda çalışmaktan engellemeye çalışırlar. “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı zikirden alkoymasınlar! Kim bunu yaparsa, hüsrana uğrayanlar işte bunlardır!” (Münafikun, 63/9) Evlâtlar arasında da böyleleri olabilir.

layıcıdır, çok merhametlidir.”⁷¹ âyet-i kerîmesi ile hoşgörü ve af mü'minlere bir eğitim metodu olarak tavsiye edilmektedir.

Rasûlullah (sav) da aynı yolu takip etmiş, hiçbir çocuğu cezalandırma yoluna gitmemiştir.⁷² Şüphe yok ki burada kastedilen ve affedilip örtülmesi istenenler hafif suçlardır. Yerine göre cezalandırmak; hatta dövme İslam'ın kabul ettiği terbiye metotlarından-
dır.⁷³ Hiç cezalandırılmaz demek değildir. Şair Ziya Paşa'nın:

“Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir”

beyitinde de ifade edildiği gibi acımasız olmamak şartıyla, gerektiği zaman hafifçe dövmek her zaman için geçerli bir eğitim metodu-
dur.”⁷⁴

e. Karı-Koca Hallerini Gizlemek

Anne ve babanın çocuklarına karşı uymaları zorunlu olan önemli bir muâşeret kaidesi de, küçük yaşlarda, çocukların henüz anlayamayacağı; fakat şuuraltına yerleşip zamanla zihinlerini meşgul edebilecek durumda olan karı-koca hâllerinin ve mahremiyetlerinin gizliliğini muhafaza etmeleridir. Binaenaleyh ebeveyn, hem ev içerisinde giyim-kuşamları konusunda hassasiyet göstermeli hem de küçük yaştan itibaren çocuklarının yatak odalarını ayırıp⁷⁵ izin almadan kendi odalarına girmelerine müsaade etmemelidirler. Çünkü Alah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الدِّينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ . وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

⁷¹ Teğabün, 64/14.

⁷² Enes (ra.)'ın rivayet ettiği göre şöyle demiştir: “Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. İşlerim her zaman Rasûlullah'ın arzu ettiği şekilde olmamıştır. Buna rağmen beni dövmediği gibi azarlamamıştır da. Yaptıklarım için, bunu neden böyle yaptın, yapmadıklarım için de neden yapmadın dememiştir...” Bu ve benzeri rivayetler için bakınız: (Buhârî, Vesâyâ; Ebû Dâvûd, Edep)

⁷³ Gereklî öğüt ve denemelerden sonra kadınların kocaları tarafından dövülebileceği Nisâ, 34'de ifade edildiği gibi, Rasûlullah (sav)'ın da on yaşına gelince namaz kılmadığı için çocuğun dövülmesini tavsiye etmiş olmasını, çocukların gerektiği zaman hafifçe dövülebileceğinin delili sayabiliriz.

⁷⁴ Bakınız: İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 387-394.

⁷⁵ İbn Mâce, Nikâh, 28, 1920. H., I/618.

كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ . وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ .

“Ey iman edenler! Sağ elinizin malik olduklarıyla henüz bülüğa ermemiş çocuklarınız, şu üç vakitte odalarınıza girmek için sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle sıcağından ötürü yatak odanıza çekilip elbisenizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra... Bu üç vakit sizin için mahremdir. Bunların haricinde birbirinizin yanına izinsiz girip çıkmanızda size de onlara da bir günah yoktur. Allah sizin için ayetlerini böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar. Çocuklarınız ergenlik çağına girdikleri zaman, kendilerinden öncekiler (ağabeyleri ve ablaları), yanınıza her girdiklerinde sizden izin istedikleri gibi, artık onlar da izin istesinler. Allah size ayetlerini böyle açıklar. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar. Cinsellik yönünden hiçbir beklentileri kalmamış yaşlı ninelerin ev içerisinde, çıplak bedenlerini açıp ortaya koymaksızın, elbiselerinden bir kısmını bırakmalarından dolayı kendilerine bir günah yoktur. Bununla beraber, iffetli davranmaları onlar için daha iyi olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi iyi bilir.”⁷⁶

Bu pasajda ebeveyn, çocuklar, dede ve nineden oluşan büyük aile tipinde gözetilmesi gereken önemli bir âdâb-ı muâşeret kaidesinden söz edilmektedir. Bu ailede, ebeveyn ile çocukların yatak odalarının mutlaka ayrılması, odalara kesinlikle izinsiz girilmemesi ve çok yaşlı olanların haricindekiler, aile içinde de olsa giyim, kuşam ve başkalarının odalarına girip çıkma âdâbına dikkat etmeleri emredilmektedir.

Buna göre:

1. Anne, baba ve çocukların hepsinin aynı odada yatıp kalkmaları İslam ahlâk ve âdâbına aykırıdır.

2. Belli bir yaşa geldikten sonra, kız ve erkek kardeşlerin aynı odayı paylaşmaları da âdâba uygun değildir.

3. Büyükler, birbirlerinin odalarına girmek istedikleri her defasında izin almalıdırlar.

4. Bülüğ çağına ermemiş küçükler ise;

a) Sabah namazından önce,

⁷⁶ Nur, 24/58, 59.

b) Öğleyin, istirahat için yatak odasına çekildiklerinde

c) Yatsı namazından sonra ebeveynlerinin yanına asla kapıyı çal-
lıp izin almadan girmemelidirler!

Ev plânı ve oda sayısı, mutlaka bu kural göz önünde bulunduru-
larak hazırlanmalıdır.

Anlaşıyor ki, ebeveyn ve büyük çocuklar her zaman için birbir-
lerinin odalarına girerken izin isterler.⁷⁷ Fakat henüz bülûğ çağına
ermemiş olan küçükler, mutlaka görülmesi uygun olmayan yer ve
hâllerinizi görmemeleri için bu üç vakitte odalarınıza girerken izin
almalarını alıştırma suretiyle onlara İslam âdâbının güzellikleri öğ-
retilmelidir.⁷⁸

Ebeveyn-evlâd ilişkilerinde, anne ve babanın uyması gerekli ve
muâşeretle asıl olan -yukarıda da kaydettiğimiz gibi, çocuklarına
karşı şefkat ve adâletle muâmele etmek, onların dünya ve ahiret sa-
adetlerini temin edecek şekilde yetişmelerini sağlayıcı tedbirler al-
maktan ibarettir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Rasûlullah'ın
sünnetinde en fazla üzerinde durulan ve tavsiye edilen, evlâdın anne
ve babasına karşı itaat, saygı ve görevleri konusudur. Şimdi de ço-
cukların anne ve babalarına karşı uymak zorunda oldukları
muâşeret esaslarını tespitte çalışalım.

2. Çocukların Uymaları Gerekli Âdâb

İlâhî Kanun gereği, yeni doğan yavru, anne kucağında şefkatle
büyür, gelişir ve hayata atılır. Zamanla iş ve meslek sahibi olur. Vü-
cutça dinç, rûhen inşirah hâlinededir. Nihayet yaşlanır emekliye ayrıl-
ır. Öyle ki, tıpkı başlangıçta olduğu gibi zamanla yine başkalarının
yardım ve şefkatlerine muhtaç hâle gelir. Bu herkesin bildiği bir ger-
çektir.

Allah Teâlâ bu gerçeği Rûm sûresinde şu şekilde ifade etmiştir:
“Allah sizi bir zaaftan yaratan, sonra diğer bir zaafın arkasından kuv-
vet veren, sonra kuvvetin arkasından da yine zaafa ve ihtiyarlığa geti-
rendir. O ne dilerse yaratır. O hakkıyla bilen ve kemâliyle kadirdir.”⁷⁹

Yâsîn sûresinde de: “Kime uzun ömür veriyorsak onun yaratılışını
tepetaklak geri çeviririz. Hâlâ akılları ermiyor mu?”⁸⁰

⁷⁷ Nur, 24/27.

⁷⁸ Sabuni, *Reva'iu'l-Beyan*, II/211.

⁷⁹ Rum, 30/54.

⁸⁰ Yâsîn, 36/ 68.

Özellikle de kişinin bilirken bilmez olduğu çağ: “Allah sizi yarattı, sonra sizi öldürecektir. İcinizden kimileriniz de bilirken hiçbir şeyi bilemez olduğu ömrün en rezil çağına itililecektir! Kuşkusuz, Allah her şeyi bilir, her şeye güç yetirir.”⁸¹

Hz. Peygamber’in terk etmediği dualardan birisi de şu idi: “Allah’ım, ömrün en rezil çağından sana sığınırım!” Çünkü bu çağda yaş ilerlemiş, kulaklar işitmez, gözler görmez, dizler tutmaz, akıl ermez olmuştur Kişi kendi kendini kontrol edememektedir. Her bakımdan acze düşmüş ve aşırı yaşlılık sebebiyle kimlik ve kişiliğini koruyabilecek yetilerini tamamen kaybetmiştir. Her şeyi elinden çıktığı için onun artık eski sevimliliği ve saygınlığı da kalmamıştır. Merhum, Yahya Kemal Beyatlı bu vahîm durumu bir beytinde şöyle dile getirmiştir:

*Yaşamak güzel şey, lâkin kocayıp köhnemek elîm!
Yok mudur bunun bir çaresi ya Rabb’e’l-âlemîn?*

Bu âyet-i kerîmelerden açıkça anlaşıyor ki, bir zamanlar sahip oldukları sevgi ve merhamet sebebiyle yavrularını bağrılarına basan, bin türlü zahmet ve sıkıntı ile büyütüp besleyen; tâbiri câizse yumurta misâli, özünü verip kabuk hâlinde başkasının bakımına muhtaç hâle gelen anne ve babanın, artık çocuklarının merhametine sığınmaktan başka çareleri yoktur. Devlet tarafından sağlanacak sosyal güvence her ülkede ve her zaman olan bir şey değildir. O sebeple Müslüman ailelerde asıl sosyal güvence önce Allah sonra da ailenin kendisidir. İşte bu durumda evlâda birtakım görevler düşmektedir ki, onları da şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Anne-Babaya İyilik ve İhsan

Ni’met verene teşekkür etmek, aklen ve şer’ân insani bir davranıştır. Kişinin ruhunda mündemiç olan insanlığın gereklerindedir de. Özellikle de bu nimetin sahibi Allah Teâlâ ve anne-baba ise. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle hükmetmiştir:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِالْوَالِيَيْنِ عَفْوًا

⁸¹ Nahl, 16/70.

“Rabb’in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne-babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara ‘öf’ bile deme, onları kızdırma da; onlara en iyi sözü söyle! Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et: “Rabb’im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et!” Rabb’iniz içinizdekileri çok iyi bilmektedir; eğer siz salih insanlar olursanız, kuşkusuz O, rızasına yönelenleri çok bağışlayıcıdır.”⁸²

Yüce Rabbimiz Allah Teâlâ, yoktan var eden ve tüm ni’metleri lütfeden olarak kendisine ibâdeti emirden sonra, ikinci derecede ni’met veren olarak ebeveyne ihsanda bulunmayı çocuklarına emretmiştir.⁸³ Bu demektir ki anneleri ve babaları incitmemek, üzerlerine rahmet ve şefkat kanatlarını gerip onlara gönüllerini hoş edecek tatlı ve güzel sözler söylemek evlâdın, Allah’a ibadetten sonra yükümlü olduğu, en önemli görevidir. Özellikle ihtiyarlık çağlarında ve bakıma muhtaç oldukları hâl ve durumlarda onlara hizmet etmek, daha hassas ve daha kibar davranmak ve haklarında Allah’a dua etmek gerekmektedir. Şunu da belirtelim ki anne ve babaya ihsanın sınırı yoktur; ancak itaat konusu örf/ma’ruf şartına bağlıdır. Yani anne ve babaya, hatta peygamberler de dâhil kula itaat, ancak akl-ı selimin mâkul gördüğü, dinin de onayladığı çerçevede ve ölçüdedir. Yani “Örfe” aykırı olarak hiç kimseye itaat edilmez.⁸⁴

Aynı şekilde Lokman sûresinde de şöyle buyurmuştur:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَى وَهْنٍ وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِتْيَ الْمَصِيرُ

“Biz insana anne ve babasını tavsiye ettik. (Çünkü) Annesi kendisini (gebelik zahmeti, doğum sancısı ve emzirme gibi) zaaf üzerine zaafı taşımış, sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür. Bana ve anne ve babaya şükret. Dönüşünüz Banadır.”⁸⁵

Anne ve babaya, iyilik ve ihsanı emreden bu âyet-i kerîmelerden başka Rasûlullah’ın anne ve babaya iyiliği, vaktinde kılınan namaz-

⁸² İsrâ, 17/23, 25.

⁸³ Bkz. Lokman, 31/14; Ahkaf, 46/15.

⁸⁴ Bkz. Mümtahine, 60/12.

⁸⁵ Lokman, 31/14.

dan sonra Allah'ın en çok sevdiği amel olarak zikretmesi;⁸⁶ cihada katılmak isteyen sahabiye: “*Git, yaşlı anne ve babana hizmet et*”⁸⁷ şeklinde tavsiyede bulunup bunu cihaddan efdal olarak nitelendirmesi ve benzeri daha birçok hadis-i şerifler ebeveyne iyilik ve ihsanın ne kadar önemli bir görev olduğunu beyan etmektedir.

Özellikle Rasûlullah (sav)’ın, “*En fazla güzel muameleye lâyık olan kimdir ya Rasûlullah?*” diye soran sahabiye üç defa “*Annendir*” dedikten sonra, dördüncüsünde, “*Babandır*”⁸⁸ meâlindeki hadis-i şeriflerinden hareketle Kurtubî der ki: “*Bu hadis gösteriyor ki, anneye yapılacak ihsan ve şefkatin, babaya yapılandan üç misli fazla olması icab etmektedir. Çünkü anne, babadan fazla olarak hamilelik, doğum ve emzirme zahmetlerine katlanmıştır. Babanın bu üç konuda hiçbir yardımı olmamıştır.*”⁸⁹

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Büyüklerimizin hakkını vermeyen, küçüklerimizi sevmeyen bizden değildir.*”⁹⁰ Bir başka hadisinde anne ve babanın haklarına saygısızlığı, Allah’a ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek, komşunun hanımıyla zina etmek ile birlikte büyük günahların en büyüklerinden saymıştır.⁹¹

Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ’ya itaatten sonra anne ve babaya iyilik etmek; özellikle anneye daha fazla itinâ göstermek; kendisine muhtaç hâle geldikleri zaman hüsn-i muâşeretle bulunup hizmet etmek evlât için şer’î ve insânî bir görevdir.

b. Anne ve Babaya İtaat

Anne ve babanın, ailenin büyükleri ve her türlü konuda sorumlu âmirleri olarak, çocuklarına iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmalarının birinci vazifeleri olduğunu görmüştük. Çocukların da, ebeveyninden herhangi birisi Allah’a isyan olmayan; aksine mübah ve âdâbla ilgili birşeyi yapmasını emrederlerse, itaat edip emri yerine getirmeleri onlara vâcip olur.⁹² Anne ve babanın emirlerine itaatsizlik ise Hz. Peygamber tarafından “Şirkten sonra büyük

⁸⁶ Buhârî’nin Abdullah b. Mes’ud’dan naklettiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah’a, “*Azîz ve Celîl olan Allah’ın en çok sevdiği amel nedir?*” diye sordum. Rasûlullah: “*Vaktinde kılınan namazdır*” buyurdu. “*Sonra hangisidir?*” dedim. “*Anne ve babana iyiliktir*” buyurdu. “*Sonra hangisidir?*” dedim. “*Allah yolunda cihat etmendir*” dedi. (es-Sahîh, K. Edeb, 3, VII/69).

⁸⁷ Buhârî, Edeb, 3, VII/69.

⁸⁸ Buhârî, Edeb, 3, VII/69.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/209.

⁹⁰ Bkz. Tirmizî, *Birr*, 15.

⁹¹ Bkz. Buhârî, Edeb, 6; İman 16; Diyât, 2; Tefsir, Nisa, 4/6, 7. Ayrıca Anne ve babaya iyiliğin şekli hakkında bkz. En’am, 6/151; İsrâ, 17/23-28.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/238.

günahların en büyüğü” olarak nitelendirilmiştir.⁹³ Ancak bu emir ve yasaklar İslam’ın helâl ve haramları doğrultusunda olmalıdır. Değilse, Şâfiî âlimlerinden İzzuddin b. Selâm’ın da dediği gibi: “Anne ve babanın emrettiği her şeye itaat etmek, yasakladıklarının hepsini yapmamak gerekmez, ancak mübah olan şeylerde ebeveynin emrine itaat edilir, dinen yasak olan konularda değil.”⁹⁴ Çünkü “Ma’siyette itaat yoktur” kaidesi İslam’ın genel prensiplerindedir.

Şu âyetin son bölümünde, münkeri/çirkinlikleri emreden peygamber bile olsa ona dahi itaat edilmeyeceğine işaret vardır:

*“Ey Peygamber! mü’min kadınlar sana biat etmek için gelirlerse, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında peydahladıklarını bühtan ile getirmemek ve marufta sana karşı gelmemek hususunda onların biatlarını al! Onlar için Allah’tan bağışlanma dile! Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”*⁹⁵

İslam’da emre itaat konusunda ilke budur; “Eşref-i mahlûkât” olan insanların en şerefli ve en seçkini Hz. Peygamber’e itaat bile, maruftadır. Oysa “Yüce bir ahlâkın sahibi” ve “Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan” Peygamber’in, münkeri emretmesi düşünülemez. Buna rağmen ona itaat bile maruf şartına bağlandığına göre, bu demektir ki Allah’a isyan olan konuda hiçbir insana (ana-baba, hoca, koca, şeyh, ilim adamı, komutan, amir...) itaat edilmez. Kurtubî demiştir ki “Bu ayette, Rasûle itaat bile ‘maruf’ şartına bağlandığına göre, O’nun haricindeki kimselere bu kural öncelikle, sürekli ve hiç şüphe etmeden geçerlidir.”⁹⁶ O hâlde, Allah’ın kanunlarına aykırı olan yasalara, törelere, geleneklere, âdetlere şeyhlere, amirlere uymayı beklemeye kimin hakkı olabilir ki! Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah’a isyan olan konuda itaat yoktur; itaat ancak maruftadır.” Bazı kimseler makamlarını öne sürerek her türlü emir ve yasaklarına itaat edilmesini isterken, bazıları da emredilene itaat etmedikleri takdirde işinden, aşından ya da rahatından olacakları endişesiyle itaat etme durumunda olduklarını söylerler. Böylesi yer-siz korkular hakkında Allah’ın Rasûlü şu uyarıyı yapmıştır: “Allah, korktuklarından emin olmak için yaratıcıya isyan edip yaratılmışa

⁹³ Buhârî, İstizân, 35, VIII/139.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XIII/328.

⁹⁵ Mümtahine, 60/12.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XVIII/75.

itaat eden kimsenin başına itaat ettiği kimseyi mutlaka musallat eder."⁹⁷

Bu ayet, günümüzdeki bazı bâtil tarikatlardaki şeyh mürid, âmir memur ve ebeveyn evlât ilişkilerinde görülebilen bazı çarpık itaat anlayışına da açıklık getirmektedir. Çünkü anne ve baba da olsa itaat, sadece maruftadır. Yani, ancak akl-ı selime uygun ve dinin de onaylayacağı emir ve yasaklara itaat edilir. "*Allah'a isyan olan yerde kula itaat caiz değildir.*" Denir ki "*Anne ve babaya sadece şirk konusunda itaat edilmez; onun haricindeki günahlar, ana baba hakkı nede niyle işlenebilir. Meselâ; baban içki içmeni emrediyorsa, onu kırmak için içmeliyim.*" Doğru olmayan bu ve benzeri sözler, çoğunlukla şu anekdota dayandırılır:

Hz. Ömer, oğlu Abdullah'a, hanımını boşamasını emretti. Abdullah ise, Rasûlullah'a (sav) geldi ve: "*Ya Rasûlallah, babam bana hanımını boşamamı emrediyor. Oysa ben hanımdan memnunum ve boşamak istemiyorum; ne buyurursunuz?*" dedi. Rasûlullah da: "*Babana uy, hanımını boş!*" buyurdu. Abdullah da hanımını boşadı...

Şayet bu rivayet sahih ise, mutlaka Hz. Ömer'in ve Rasûlullah'ın bildikleri, Abdullah'ın ise bilmediği boşamayı gerektirecek önemli bir durum vardı ki Rasûlullah da Abdullah'a "*Babana uy!*" dedi; aksi hâlde bir baba, oğluna hanımını boş diyecek o da babasına itaat etmiş olmak için boşamayı gerekli kılan hiçbir sebep olmadığı hâlde hanımını boşayacak! Doğrusu bunun, "*İtaat, ancak maruftadır!*" diyen din açısından izahı mümkün değildir! Kaldı ki bazı ana ve babalar ya akılları tam olarak kavramadığı için veya büyüklük psikozu ile evlâtlarına söz geçirmek dürtüsüyle münkeri emrederler. Evlât da kendisini, sırf ebeveynin rızası ve Allah'ın da gazabı endişesiyle, yanlış olduğunu kesinlikle bildiği şeyi yapma durumunda hisseder! Belki de niceleri peşinde oldukları hayırlı işleri, onlar razı olmadıkları için terk etmişlerdir! Oysa doğru yolda olduğunu bilen ve elinden geldiğince ebeveynine karşı görevlerini tam olarak yerine getirmeye çalışan evlada, ana ve babaların bir takım anlamsız ve örfe aykırı isteklerini yapmaması zarar vermez! Bazılarının: "*Hakkımı sana helâl etmiyorum.*" veya "*Sütüm sana haram olsun!*" gibi tehditleri, Allah katında geçerli değildir. Çünkü Azîz Allah: "*Rabb'iniz sizin içinizde olanı çok iyi bilmektedir! Eğer siz, salih olursanız, O kendisine yönelenleri çok bağışlayıcıdır.*"⁹⁸ demiştir. Kur'an'daki salih keli-

⁹⁷ Bkz. Cassas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III/442.

⁹⁸ İsrâ, 17/25.

mesi, genelde Allah'ın rızasına uygun, akl-ı selime uygun ve realiteye uygun söz, iş ve davranışlar için kullanılır.

Anlaşıyor ki evlât, samimiyetle ebeveyninin haklarını gözetir, onlara saygıda kusur etmemeye çalışırsa, Allah Teâlâ onların samimî durumlarını görmektedir. Sonuçta hesaba çekecek olan da O'dur! O, kendi kaprisleri yüzünden örfe aykırı arzu ve isteklerde bulunan büyüklere itaat etmediği için hiç kimseyi sorgulayacak değildir!

Şayet emredilenin haramlığı şüpheli ise itaat edilir mi? konusuna gelince: Bu soruya Gazâlî, haram ve helâl olduğu kesin olmayan, şüpheli şeylerde anne ve babaya itaat lâzımdır. Haramlığı kesin olarak biliniyorsa itaat edilmez, şeklinde cevap vermiştir.⁹⁹

Bu açıklamalar alenen gösteriyor ki, dinen yasak olan şeyler emrediliyorsa onda itaat söz konusu değildir. Münkeri emreden ister anne ve baba olsun, ister amir olsun, ister şeyh olsun isterse peygamber¹⁰⁰ olsun... Fakat mübah ve şüpheli şeylerde büyüklere itaat vaciptir. Çünkü onlar buna lâyıktırlar.

c. Gayr-ı Müslim Anne ve Babalara İlgi

Şâyet anne, baba veya herhangi birisi müşrik olup şirk, küfür veya haram olduğu açık olan bir konuda itaatı emrediyorlarsa onların sözlerine uymak kesinlikle yasaktır. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Vakkas İslam'ı ilk kabul edenlerden olup annesine pek fazla iyilik ve hürmet ederdi. Oğlunun kendisine düşkünlüğünü bilen anne, bir gün şöyle dedi:

– “Bu yeni ortaya çıkan din de nedir? Allah'a yemin ederim ki, ne yemek yiyeceğim, ne de bir şey içeceğim! Tâ ki ya eski dinine dönersin, yahut da böylece ölüyorum, sana da “Anne kâtîli” derler” dedi. Bundan sonra yedi gün yiyip içmedi. Sonunda oğlu Sa'd yanına varıp dedi ki:

– “Ey anneciğim, senin yüz tâne canın olsa ve bunlar teker teker çıksalar, bulunduğum hak dini yine de terketmem. Bundan sonra ister ye, ister yeme...”

Bu olaydan sonra Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti nâzil oldu:¹⁰¹

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

⁹⁹ Gazâlî, *İhyâ*, III/72.

¹⁰⁰ Bkz. Mümtahine, 60/12.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, a.y.; İbn Kesîr, *Tefsir*, III/404.

“Eğer anne ve baban, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi Bana ortak koşman için seninle mücadele edecek olurlarsa, sakın onlara itaat etme!”¹⁰²

Bu demektir ki, İslam'ın yasakları doğrultusunda anne ve babaya itaat yasaktır.

Bu durumda akla şöyle bir soru gelebilir: Şirki emreden gayr-ı müslim ebeveyne uymayacağız; fakat onlarla ilişkilerimiz hangi düzeyde olmalıdır? Allah Teâlâ bu konuya da Kur'ân'da açıklık getirmiş, analık hakkına riâyet edilmesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“...Dünya hayatında onlarla ilişkini örfe göre düzenle ve Bana yönelen kimselere uy; zira sonuçta dönüşünüz Banadır, yapmakta olduklarınızı size Ben haber vereceğim.”¹⁰³

Aynı âyetin devamında mü'min olmayan anne ve babaya maddî yardımda bulunmak, onları zaman zaman ziyaret etmek, sohbet etmek, maddi ihtiyaçlarını karşılamak gibi şeyler analık hakkına riâyetten olacağı için böylesi insanî ilişkilerin devam ettirilmesi tavsiye olunmaktadır.

Esmâ binti Ebî Bekr'in anlattığına göre şöyle demiştir: “Rasûlullah hayatta iken, müşrike olan annem beni görmek için gelmişti. Ben Hz Peygamber'e: ‘Onunla görüşeyim mi?’ diye sordum da Rasûlullah ‘Evet’ dedi.” İbn Uyeyne demiştir ki, bu olay üzerine Allah Teâlâ:

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوْدَّةَ وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا يَنْهَى اللَّهُ الْفَاحِشَ وَالْمُنكَرَ وَالْمُنْفَرِقَ وَيُنْهَى اللَّهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْمُنْفَرِقِ وَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْ السُّفْهَانَ وَالْمُجْرِمِينَ وَإِنَّمَا اللَّهُ عَزِيزٌ مُبِينٌ وَإِنَّمَا يَنْهَى اللَّهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْمُنْفَرِقِ وَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْ السُّفْهَانَ وَالْمُجْرِمِينَ وَإِنَّمَا اللَّهُ عَزِيزٌ مُبِينٌ وَإِنَّمَا يَنْهَى اللَّهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْمُنْفَرِقِ وَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْ السُّفْهَانَ وَالْمُجْرِمِينَ وَإِنَّمَا اللَّهُ عَزِيزٌ مُبِينٌ

“(Ne bileceksin!) Belki de Allah, sizinle düşmanlık ettiğiniz kimselerden bir kısmı arasına bir sevgi koyar! Allah'ın buna gücü yeter. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir! Kaldı ki Allah, dininiz hususunda sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimselere iyilik

¹⁰² Lokman, 31/15.

¹⁰³ Lokman, 31/15.

etmenizi ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz! Zira Allah adil olanları sever."¹⁰⁴ âyet-i kerîmesini inzal buyurdu.¹⁰⁵ Böylece gayr-ı müslim de olsa, anne ve babaya iyilik edip, sıla-yı rahmi kesmemek gerektiği beyan edilmiştir.

Müşrik olarak vefat etmiş kimseler için duâ etmek, hiçbir fayda temin etmeyeceği için gerekmez. İbn Abbas (ra)'ın söylediğine göre: İbrahim (as) babası ölünceye kadar, onun için Allah'tan mağfiret dilemişti. Öldüğünü duyunca onun, Allah'ın düşmanı olduğunu anladı ve istiğfarı terketti.¹⁰⁶ Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da: "*Müşriklerin, o çılğın ateşin ashâbı oldukları meydana çıktıktan sonra, akrabanız bile olsa; artık onların lehine, ne peygamberin, ne de mü'minlerin istiğfar etmeleri (affedilmelerini istemeleri) doğru değildir.*"¹⁰⁷ buyurmuş ve kâfir olarak ölen anne ve babaya duâ edilmesini uygun bulmamıştır. Hayatta ise hidâyete erdirilmeleri için duâ etmek sadece hüsn-ü muâşeretin bir gereğidir. Kişinin kendinden olmayınca Allah öylesi duaları da kabul eder mi? Bilinmez...

d. Anne-Babaya İyilik ve İhsanın Şekli

Anne ve babaya iyilikle ilgili âyet-i kerîmeler gözden geçirildiğinde, genellikle "birr ve ihsan" kavramlarının kullanılmış olduğu görülür. Bu sebeple, lügat ve tefsirlerden bu kelimelerin anlam ve kullanılış şekillerini tespit edersek, anne ve babaya iyiliğin nasıl olması gerektiğini anlamamız kolaylaşır kanaâtindeyiz.

Birr, iyilik ve ihsanda ziyadelik mânâsındadır ki, rıza görmüş bütün fiilleri kapsar.¹⁰⁸ Ayrıca 'Ukûkun (hakka riayetsizlik ve saygısızlık) zıddı olarak da tarif edilmiştir. Yani, hakka riâyet etmek ve saygı duymak demektir.¹⁰⁹ Rasûlullah (sav)'ın: "*Birr, güzel ahlâktır*"¹¹⁰ meâlindeki bu hadisinin şerhinde de ulemânın beyânına göre *birr*: sıla (akrabayı ziyaret etmek), lütuf, iyilik, güzel geçinmek ve tâat mânâlarına gelir ki, hadisteki, "*Güzel ahlaktır*" şeklindeki tarif bu mânâların hepsini içine almaktadır.¹¹¹

İhsan, hem iyiliktir; iyi vasıflara sahip olmak ve işini daima tam ve güzel yapmak, hem de hiçbir karşılık beklemezsizin iyilik etmek

¹⁰⁴ Mümtahine, 60/8.

¹⁰⁵ Buhârî, Edeb, 7, VII/71.

¹⁰⁶ Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V/148.

¹⁰⁷ Tevbe, 9/113.

¹⁰⁸ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, II/152.

¹⁰⁹ Muhammed Râzî, *es-Sıhah*, s. 38.

¹¹⁰ Müslim, *Birr ve Sıla*, 5, 2553, H., IV/1980.

¹¹¹ Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X/6440.

demektir. Bu iki vasfı, kendisinde huy ve ahlâk hâline getirmiş olan mü'minlere *muhsin* tabir edilir. İhsan, “Allah görmektedir!” bilinciy-le yapılan¹¹² iyilik olduğu için özünde hep ihlâs ve Allah rızası vardır. Allah'ın hoşnutluğunun gözetilmesi sebebiyle yapılan işte dikkat, titizlik ve özen vardır. Rasûlullah'ın (sav) şöyle demiştir: “Allah, her şeyi kusurdan, noksanlıktan ve düzensizlikten uzak; tam ve mükemmel (itkan) olarak yaratmıştır;¹¹³ işlerini sağlam ve güzel yapan kimseleri de sever.” Hz. Peygamber'in: “Allah her şeyde ihsanı yazdı. O hâlde hayvanları öldüreceğiniz zaman ihsan ile öldürün...” hadisinde de bu mana vurgulanmıştır.¹¹⁴ “Çünkü Allah, muhsinleri sever.”¹¹⁵

İhsan, in'am, ihlâs,¹¹⁶ sözde ve fiilde güzellik mânâlarına da gelir.

Şu hâlde *birr* ve *ihsan*, isteyerek ve samimiyetle iyilik etmek ve haklara riâyet edip saygı göstermek anlamlarına gelmiş olmaktadır.

Anne ve baba kişiye, Allah'tan sonra en çok iyiliği olan kimseler olarak, evlât üzerinde pek çok haklara sahiptirler. Bu hakların aynıyla ödenmesi ise imkân dahilinde değildir. Çünkü nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Evlât babasını köle olarak bulsa ve satın alıp azat etse; ancak o zaman hakkını ödemiş olabilir”¹¹⁷ buyurmuş ve haklarını ödemenin çok zor olduğuna işaret etmiştir. Başka bir hadis-i şerifte de bunun imkânsızlığı şu şekilde anlatılmak istenmiştir:

Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr, Ebû Büreyde'nin babasından nakletmiştir: “Bir adam annesini sırtına almış, Kâ'be'yi tavaf ettiriyordu. O esnada Rasûlullah'ı gördü ve: “Nasıl, ya Rasûlallah, annemin hakkını ödeyebildim mi?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Hayır, seni karnında taşıırken, bir nefes alıp vermesi anındaki zahmetinin dahi hakkını ödemedin” buyurdu.¹¹⁸

Bu hadis-i şerifler gösteriyor ki, anne ve babanın hakları ödenemeyecek kadar büyüktür. Ne kadar çalışılırsa çalışılsın, ödenmesi imkânsızdır. Bu nedenle bir kimse, ancak onlarla hüsn-i muâşerette bulunmak suretiyle gönüllerini razı eder ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanırsa o zaman anne ve babasının hakkını ödemiş olabilir. Aksi

¹¹² Buharî, İman, 37.

¹¹³ Bkz. Neml, 27/88.

¹¹⁴ İbn Kesir, *Tefsir*, IV/514.

¹¹⁵ Âl-i İmran, 3/134; Maide, 5/13.

¹¹⁶ İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, I/387.

¹¹⁷ Müslim, İtk, 25, 1510, H., II/1148.

¹¹⁸ Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, Trc. A. Fikri Yavuz, I/15.

halde onların haklarına mukabil bir değer biçilemediğinden, onları razı etmeye çalışmanın dışındaki hiç bir gayret fayda vermez.

Anne ve babayı râzı etmenin yollarına gelince; bunu da Alah Teâlâ İsrâ suresinde şöyle beyan etmiştir:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا . وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا . رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِ الْوَالِدِينَ عَاقِبَةً.

“Rabb’in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne-babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara ‘öf’ bile deme, onları kızdırıp azarlama da; onlara en iyi sözü söyle! Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et: “Rabb’im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et.” Rabb’iniz içinizdekileri çok iyi bilmektedir; eğer siz salih insanlar olursanız, kuşkusuz O, rızasına yönelenleri çok bağışlayıcıdır.”¹¹⁹

Bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Fahrüddin er-Râzî der ki: “Sen küçükken onların yanında olduğun gibi, birisi veya her ikisi birden, ömürlerinin son deminde senin yanında zaaf ve acz içerisine düşerlerse...” âyeti ile Allah Teâlâ, insanı, anne ve babası ile ilgili beş şeyle mükellef kılmaktadır.¹²⁰

d1. Onlara “Öf!” Bile Dememeli

Öf: kızgınlık, bıkkınlık ve hoşlanmamayı ifâde eden bir sözcüktür.¹²¹ Sövmek, kaba ve çirkin lâflar sarfetmek mânâsına geldiği gibi, homurdanarak, can sıkacak şekilde davranmak anlamına da gelir.¹²² Mücahit demiştir ki, “Âyet-i kerîmeden maksat: sen küçükken, onların sende gördükleri gibi, ihtiyarlıkları sebebiyle onlarda, altına kaçırma vb. aşırı hâller görürsen, öf demek suretiyle onların pisliğini ifade etme anlamındadır.”¹²³

¹¹⁹ İsrâ, 17/23-25.

¹²⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/189.

¹²¹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III/518.

¹²² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, X/243.

¹²³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/189.

Râzî de, onları üzmemek için; kızma, azarlama, hatalarını söyleme ve kusurlarını yüzlerine vurma, velhasıl canlarını sıkacak fısıltıda dahi bulunma, anlamında olduğu gibi; öf denilmeyeceğine göre - kıyas-ı celî yoluyla- dövmekten men' mânâsına da anlaşılabilir, demiştir.¹²⁴ Şu hâlde Allah Teâlâ bu âyeti ile yukarıda kastolunan ve akla gelebilecek her türlü can sıkıcı söz, iş, davranış ve homurdanmalardan evlâdı men'etmiştir.

d2. Kızdırmamalı, Azarlamamalı

“en-Nehru”, “NHR” fiilinden olup, bir adamı azarlayarak def etmek, kaba söz söylemek mânâsına gelir.¹²⁵

وَلَا تَنْهَرُهَا cümlesi ile Allah Teâlâ evladın anne ve babasına karşı; hayır sen bilmiyorsun, öyle değil, yalan söylüyorsun, sus, konuşma... gibi sözlerle yalanlamak ve reddetmek suretiyle muhalefetini ızhar etmesini de yasaklamıştır.¹²⁶

d3. Hoşnut Olacakları Söz Söylemeli

Anne ve babanla konuşurken yahut onlar sana birşey söyler veya konuşurken “Ta’zim ve hürmet ifade eden”¹²⁷ “Buyurun babacığım” veya “anneciğim”, “Emredersiniz”, “Başüstüne”, “Afedersiniz” gibi “Yumuşak ve kibarca söz söyle”¹²⁸ anlamına gelmiş olabileceği gibi; Ömer b. Hattab (ra)’a göre de: “Kerim sözden maksat, onlara anneciğim, babacığım şeklinde hitap ediniz”, “Bay Ahmet” veya, “Mehmet” şeklinde isimleriyle hitap etmeyiniz. Onlara “Anneciğim”, “Babacığım” gibi saygı ve hürmet ifade eden sözler söyleyiniz mânâsı da kastedilmektedir.¹²⁹

Özellikle şu son yıllarda, televizyonun da etkisiyle, Müslümanlar arasında anne ve babaların çocuklarına, kendi isimleriyle çağrılmalarını öğretmeleri veya buna göz yummaları; İslam’ın pek yüce anlamıyla te’dip ve ta’lim ettiği “Anneciğim, babacığım” gibi saygı ifade eden hitap şekillerini terketmeleri -bir akıma kapılma şeklinde de olsa- ne kadar acıdır. Bu âyet-i kerîmede saygı değer bir mânânın kast edilmiş olduğunu görmüş olmamız, İslamî terbiyenin ne kadar ince anlamlar taşımış olduğunu ifade yönünden kıvanç vericidir. Şuur-

¹²⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/190.

¹²⁵ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III/729, Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X/243.

¹²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/190.

¹²⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/190.

¹²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X/243.

¹²⁹ A.g.e., X/243.

suzca bazı cereyanlara kapılmanın anlamsızlığını ifâde etmesi ise sanırım bazı Müslümanları ikâz eder.

Âyet-i kerîmenin, anne ve babaya karşı bu şekildeki terbiyesinden başka, konuşurken istemeden de olsa jest ve mimiklerin de kontrol altına alınması gerektiğini ifade sadedinde F. Râzî, Atâ'dan, "Anne ve babayla sesi yükseltmeden, sert sert bakmadan konuşmak gerekir. Çünkü onların yanında sesi yükseltmek, dik dik bakmak da Cenâb-ı Hakk'ın "kavl-i kerîm" emrine aykırı düşer"¹³⁰ görüşünü nakletmiş, hareketlerin yumuşatılması gerektiğini belirtmek istemiştir.¹³¹

d4. Üzerlerine Merhamet Kanatları Gerilmeli

Kaffâl (Rahimehullah) der ki: "Âyetten maksat iki şekilde düşü-
nülebilir: Birincisi, kuş yavrusunu beslemek gayesiyle kanatlarını in-
dirir. Bu yüzden kanadını indirmek, hüsn-ü terbiyeden kinâyeye olmuştur. Sanki sen küçükken onların sana yaptıkları gibi sen de anne ve babanı nefisinden kabul ederek onları besle, hizmet et denilmiştir. İkincisi de, kuş uçmak ve havalanmak istediği zaman kanatlarını açar, şâyet uçmayı ve yükselmeyi terk etmek isterse kanatlarını kısar. Bu sebeple kanatlarını indirmek tevâzu'dan kinâyeye olmuştur. Anne ve babaya tevazu' göstermekte mübâlağa etmek ve çok mütevâzi olmaya delâlet eder."¹³²

Kurtubî de: "Bu tabir, anne-babaya şefkat ve merhametten benzetmedir. Yani, sen küçük, akli ermeyen, cahil ve muhtaç olduğun zaman seni nefislerine tercih ederek; giymeyip giydirdikleri, aç kalıp doyurdukları gibi, sen de onlara, ihtiyarlayıp sana muhtaç oldukları vakit aynısını yapıp; şefkat, rikkat ve merhametle onlara gereken saygı ve hürmeti göstermelisin¹³³ mânâsınadır." der.

Bu âyetin tefsirinde Urve, babasından naklen şöyle demiştir: "Anne ve babanın sevecekleri herhangi bir (meşrû) şeyi yerine getirmekten kaçınma."¹³⁴ Bu görüşe göre: onlarla hoş sohbet etmek, kucaklaşmak, sevecekleri şeyleri almak, rahat ettirmek, nazik ve kibar hareketlerle onları sevindirmek v.s. yapılabilir.

¹³⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX/190.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/243.

¹³² er-Râzî, *Tefsiru Kebîr*, XX/191.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/244.

¹³⁴ Buhârî, *Edebü'l-Müfret*, 6, s. 17.

Ebû Tufeyl'in haber verdiğiğine göre, bir kadın geldi ve Rasûlullah'a yaklaştı. Hz. Peygamber derhal sırtından ridasını çıkartıp yere serdi ve kadını o ridanın üzerine oturttu. Ben oradakilere:

– “*Bu kadın kimdir?*” diye sordum. Onlar:

– “*Bu Rasûlullah'ın süt annesi Halime'dir*” dediler.¹³⁵ Bu olay da anne ve babayı memnun edebilecek başka bir saygı şeklini ifade etmiş oluyor.

Anne ve babaya iyiliğin âdâbını kelimelerle saymak, sınırlamak pek mümkün değildir. Ancak maksat onları kırmamak, incitmek; aksine onları hoş tutup gönüllerini memnun etmek olunca, dinen yasak olmayan her türlü söz ve davranışlar bu konuda tasvip görecektir. Özellikle yanlarına girip çıkarken, hareketlere dikkat etmek, sert ve kaba davranışlardan uzak bulunmak, her an için yanlarında güler yüzlü olmaya gayret etmek -yaşlandıkça daha alıngan olmaları sebebiyle- şarttır.

Şayet kişi, anne ve babasından ayrı oturmak mecbûriyetinde kalmışsa, sık sık ziyaretlerine gitmek, hâl ve hatırlarını sorup, varsa tüm ihtiyaçlarını karşılamak, sıkıntı ve kederlerini gidermeye çalışmak; zaman zaman dışarı çıkartıp gezdirmek, arzu ettikleri yerlerde dolaştırmak da yine evlâdın, onlara karşı yapacağı iyilikler olarak Kur'an-ı Kerim'de emrolunmuştur. Zira Allah Teâlâ:

*“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; aşırılığı, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar; düşüncesiniz diye size öğüt verir.”*¹³⁶

İnsanın, anne ve babası başta olmak üzere, kademe kademe bütün yakınlarını imkânı ölçüsünce görüp gözetmesi, sevinçlerini ve kederlerini paylaşması, varsa ihtiyaçlarını karşılaması, sıkıntılarını gidermesi vs. ahlâkî ve sosyal bir vazifesidir. Bu, aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmak isteyen her mü'min için önemli bir görevdir.¹³⁷ Bu aslî ve insanî görevi terk etmek, aynı zamanda Allah'ın lanetini celbeden bir kötülüktür!¹³⁸

Anne ve baban, evine geldiği zaman, onları ayakta ve güler yüzle karşılamak, hoş sohbet ve ikramlarla memnun etmek, giderken dış kapıya kadar yolcu etmek; gerekirse gidecekleri yere kadar götür-

¹³⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 129, 5144. H., V/353.

¹³⁶ Nahl, 16/90.

¹³⁷ Bkz. Ra'd, 13/21; Beled, 90/11-18.

¹³⁸ Krş. Bakara, 2/27; Ra'd, 13/25.

mek de yine ebeveynine karşı yapılabilecek iyiliğin başka bir şekli olabilir.

Her misafire karşı yapılmasını Rasûlullah'ın tavsiye ettiği bu hareket ve ikramlara anne ve babalar elbette daha lâyıktırlar. Hiçbir konuda önlerine geçmemek, yanlarında bağıra-çağıra konuşmamak, onları mahcup edebilecek davranışlarda bulunmamak gerektiğini de hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

5. Onlar İçin Duâ Etmeli

Allah (cc) bu emr-i ilâhisiyle anne ve baba vefat ettikten sonra da onlarla ilgili olarak evlâdın iyilik ilişkisini kesmemesini öğretmektedir. Rivayet edildiğine göre es-Sâidî şöyle demiştir. Biz, Rasûlullah'ın yanında otururken Seleme oğullarından bir adam geldi ve:

– “Ya Rasûlullah, öldükten sonra anne ve babama yapabileceğim bir iyilik kaldı mı? yapayım” dedi. Hz. Peygamber:

– “Evet, onlara duâ etmen ve bağışlaması için Allah'tan mağfiret talep etmen, varsa anlaşmalarını yerine getirmen, onların sıla ettiği kimseleri zayeret edip dostlarına ikramda bulunmandır.” buyurdu.¹³⁹

Bu hadis-i şerif gösteriyor ki, anne ve baba hayatta iken onlar için duâ etmek, Allah'tan affedilmelerini istemek gerektiği gibi vefatlarından sonra da onlar için “Ya Rabbi, ben küçükken onlar beni nasıl büyütüp beslemiş, yumuşak ve tatlı muâmele etmişlerse, sen de onlara acı, rıfk ve yumuşaklıkla muâmele et” şeklinde duâ ile aflatlarını talep etmeleri Kur'ân'ın öğrettiği âdâptandır.

Nakledildiğine göre her evlât, beş vakit namaz kıldıktan sonra duâ ederken:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

“Rabb'imiz, hesap günü geldiğinde beni, annemi, babamı ve tüm mü'minleri bağışla!”¹⁴⁰ âyetini duâ maksadıyla okursa mezkûr âyette kastedildiği şekilde anne ve babası için duâ etmiş olur.¹⁴¹

Bu konuda Kütübü Sitte'de pek çok hadis-i şerif mevcuttur. Konuyu fazla dağıtırız endişesiyle kaydetmekten imtina ettik. Arzu edenler “Kitabu'l-birr ve's-sıla” bahislerine bakabilirler.

¹³⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 129, 5142. H., V/353.

¹⁴⁰ İbrahim, 14/ 41.

¹⁴¹ Cemal, Şerhu'l-Cemel, III/405.